

CONTRIBUȚII LA VIAȚA CULTURAL-RELIGIOASĂ A POPULAȚIEI RURALE DIN DACIA ROMANĂ INTRACARPATICĂ

Dumitru POPA

O încercare de a trata ansamblul manifestărilor cultural-religioase din lumea rurală a Transilvaniei romane este un demers pe cât de interesant, pe atât de anevoios. Prin însăși formele sale concrete de trăire și manifestare în planul cultural-religios, această lume a lăsat puține mărturii documentare, iar unele din aceste mărturii sunt dificil de interpretat, în lipsa altor izvoare care să le confirme. Pe lângă aceste dificultăți obiective există și o incertitudine cu privire la proveniența multora dintre monumentele arheologice ce pot fi studiate în beneficiul domeniului abordat. Prin însăși natura și valoarea lor estetică, prin prestigiul de care s-au bucurat de timpuriu în rândurile elitei culturale a umaniștilor transilvăneni și chiar mai departe, aceste bunuri au fost transportate din locul lor inițial, au intrat în colecții particulare sau de stat, au fost incorporate în monumente medievale și moderne¹. Cu prilejul editării inscripțiilor din Dacia romană intracarpatică (*IDR* III/2,3,4) s-au făcut convenite reșezări din monumente epigrafice, iar în recente repertorii arheologice județene (Cluj, Alba, Brașov, Mureș), s-au adus de asemenea o serie de clarificări privind proveniența multor monumente arheologice. Ambele operații au contribuit la o „sărăcire” a mediului rural de documente arheologice, dar operația în ansamblul ei poate fi considerată benefică căci ea sporește gradul de certitudine asupra concluziilor ce se pot trage.

În acest demers am analizat doar acele descoperiri care, prin conținut și contextul din care provin evidențiază apartenența lor la mediul rural al satelor și *villae*-lor. Astfel, am luat în evidență numai informațiile epigrafice ce proveneau, sau se refereau la persoane civile și în primul rând inscripțiile votive și cele funerare. Dintre inscripțiile onorarii le-am inclus doar pe cele puse de civili, considerând că prezența lor în mediul rural se adresează în egală măsură și acestei lumi. Din mulțimea epigrafelor cuprinse în categoria *instrumentum* am repertoriat doar pe cele ce se refereau la producători rurali sigur atestați și câteva inscripții incizate pe vase. Nu am luat în calcul inscripțiile descoperite în așezările minere, iar din stațiunile termale le-am reținut doar pe cele funerare, considerând că ele aparțin locuitorilor permanenți, unii dintre ei posibili proprietari rurali. Procedând în acest fel, chiar dacă am redus și mai mult informația

1. Există o bogată bibliografie cu privire la peregrinările monumentelor Daciei romane; vezi, în general: M. Macrea, în *ActaMN*, 2, 1965, p. 141 - 160; I. Rusu, *IDR*, I, p. 33-60.

epigrafică, credem că am păstrat-o doar pe aceea ce are o legătură nemijlocită cu lumea satelor daco-romane.

Am reușit astfel să reținem aproximativ 240 de inscripții din mediul rural al Daciei romane intracarpatică². Dintre acestea 120 sunt de caracter funerar, 69 sunt votive, 4 onorifice, 12 sunt din categoria *instrumentum*, cu semnificație socio-economică, două inscripții pe vase executate după ardere și o diplomă militară. Un număr de aproximativ 34 de inscripții fragmentare nu au putut fi clasificate, dar, după opiniile editorilor, cele mai multe sunt tot de caracter votiv.

Inscripțiile votive, cu rare excepții, provin din așezările și *villae-le rusticae* aflate pe teritoriul rural al coloniilor, iar câteva, din celelalte așezări mai dezvoltate sau din cele situate în apropierea *limes*-ului. Dedicantii sunt în proporție covârșitoare cetățeni, proprietari rurali și câțiva sclavi administratori, care pun închinarea pentru stăpânii lor. Sub aspectul monumentelor, altarul votiv este cel mai răspândit în forme și compoziții cu nimic diferite de cele întâlnite în orașe. Referitor la textul inscripțiilor, nici el nu diferă de ceea ce se întâlnește în celelalte medii provinciale; câteva particularități se referă totuși la unele forme populare ale numelor unor divinități (Silvanus, Diana) sau la indicarea unui singur nume în cazul unor dedicantii, situație perfect explicabilă în cadrul restrâns al unor comunități rurale.

Inscripțiile de caracter funerar sunt mult mai echilibrat distribuite pe întinderea teritoriului rural. Adăugând acestora și celelalte monumente de artă funerară: *aedicule*, medalioane, lei funerari, care se știe că aparțineau unor ansambluri ce conțineau și o inscripție³, realizăm o imagine mai completă asupra folosirii scrisului de către populația rurală.

Și sub aspectul categoriilor socio-juridice ale celor eternizați epigrafic, situația este mai echilibrată, în inscripții apărând un număr mai mare de peregrini, unii dintre ei, judecând după natura monumentelor, cu situații materiale deosebite și cu o cultură romană profundă.

Inscripțiile de caracter onorific sunt o manifestare a cultului imperial și a loialismului politic în mediul rural. Inscripțiile sunt adresate: lui Hadrianus, la Cristești⁴, Caracalla, la Teliucu Inferior⁵, Severus Alexander, la Mărtiniș⁶ și guvernatorului provinciei Publius Furius Saturninus la Aiud sau *Germisara*⁷.

În cadrul inscripțiilor cu valoare predominant economică le-am inclus pe cele două aparținând unor lapidari: Diogenes la *Aquae*⁸, Hermeros la Cristești⁹. Tot aici intră inscripțiile a cinci proprietari de *officine*, doi la Cristești¹⁰ și câte unul la Viștea¹¹,

2. Într-un studiu din 1974, I. Winkler, *SCIVA*, 25, 1974, 497-515, înregistra din toate datele 230 inscripții și 80 piese sculpturale, dar criteriile selectate erau diferite.

3. M. Gramatopol, *Dacia antiqua*, București, 1982, p. 146.

4. *IDR*, III/4, 134.

5. *IDR*, III/4, 37.

6. *IDR*, III/4, 260.

7. *IDR*, III/4, 64.

8. *IDR*, III/3, 6.

9. *IDR*, III/4, 133.

10. *IDR*, III/4, 159, 161.

11. N. Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980, p. 142, nr. 3.

Hobița¹² și Leșnic¹³ și, în mod sigur, un meșter olar de la Cristești, cu ștampilă imprimată. Celelalte patru inscripții pe vase sunt tot de la Cristești, dar nu este sigur dacă ele reprezintă semnături de meșteri sau inscripții ale utilizatorilor. Le-am inclus totuși în categoria inscripțiilor de caracter economic, considerându-le deci însemne ale producătorului pe considerentul că ele se aflau într-un mare centru de olari, iar semnele făcute de utilizatori sunt în mediul rural foarte rare¹⁴. Dintre diplomele militare am reținut-o doar pe cea de la Turea, singura care provine dintr-o așezare rurală și atestă un veteran trac sau un urmaș al său, colonizat în teritoriul orașului *Napoca* și foarte probabil, un proprietar rural¹⁵.

Pentru conturarea universului cultural-religios al locuitorilor rurali alături de zestrea epigrafică sunt de luat în analiză și aproximativ 85 de monumente: statui, reliefuri, statuete, medalioane din lut, antefixe, la care se adaugă apoi mai multe vase cu decor în relief redând șerpi, provenind din 14 așezări rurale. Valoarea documentară a acestor monumente este inegală atât prin natura lor cât și prin informațiile ce le deținem despre ele, unele beneficiind de studii și clasificări detaliate, altele abia semnalate, multe pierdute și deci imposibil de verificat.

Studiul vieții cultural-religioase din Dacia romană, chiar și în lipsa unei sinteze atotcuprinzătoare se află într-un stadiu avansat, fiecărei divinități mai frecvent adorată, sau unor grupuri de divinități, fiindu-le consacrate studii monografice cu valorificarea întregului material documentar, epigrafic și figurativ, cunoscut¹⁶. Încercarea noastră de a contura universul cultural-religios al populației rurale pornește de la toate observațiile și concluziile formulate deja și urmărește să-i surprindă și alte trăsături particulare, din perspectiva concepției noastre asupra acestei lumi și prin luarea în discuție și a altor surse documentare.

În condițiile concrete ale satului daco-roman unde frecvența mărturiilor de viață religioasă este incomparabil mai redusă decât în lumea orașelor și a castror și unde avem de analizat comunități mai restrânse și mai omogene sub aspect etno-cultural, valoarea documentară a fiecărui monument crește considerabil, el putând fi adeseori considerat reprezentativ pentru credințele întregului grup social. Acest lucru apare deosebit de evident dacă urmărim frecvența mărturiilor religioase din așezările rurale. Cu câteva excepții (Ciumăfaia, Sebeș, Tibru) în toate celelalte așezări s-a descoperit de regulă câte o singură inscripție, uneori cu două divinități invocate și mai rar două sau mai multe inscripții. Desigur, situația s-ar putea datora și hazardului, dar și acolo unde s-au întreprins cercetări mai extinse, situația nu s-a schimbat prea mult (Micăsasa, Blandiana, Ghirbom).

12. O. Floca, în *Materiale*, 1, 1953, p. 476; N. Branga, *op. cit.*, p. 139, nr. 21.

13. N. Branga, *op. cit.*, 140-141; *IDR*, III/3, 55.

14. N. Gudea, în *ActaMP*, 16, 1992, p. 201-221.

15. *IDR*, I, Dipl. XXIV.

16. Vezi, în principal: M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 338-403; M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984, p. 29-32; Idem, *Culte greco-romane în provincia Dacia*, (rez.), 1984., p. 21-24, unde se prezintă bibliografia principală; S. Sanie, *Culte în Dacia romană*, I. *Culte sirene și palmirene*, București, 1981; C. C. Petolescu, *Scurtă istorie a Daciei romane*, București, 1995.

Pe baza mărturiilor analizate (fără a avea certitudinea că le-am cuprins pe toate), pe primul loc în rândul divinităților adorate în lumea rurală a Transilvaniei romane se situează Jupiter¹⁷, cu 18 de dedicații epigrafice și 7 monumente (5 statui, o statueta, o toartă de lucernă). Tot de monumente consacrate zeului suprem al panteonului roman se leagă poate și câteva fragmente sculpturale reprezentând acvile sau o mică statueta din lut redând și ea o *aquila*, descoperită în așezarea de la Râșnov. Epitetele cele mai frecvente sunt cele obișnuite, *Optimus*, *Maximus*, câteodată părintele zeilor fiind invocat și cu epitetele de *Appenninul*¹⁸, *Depulsor*¹⁹ și *Fulgurator*²⁰.

Despre cultul lui Jupiter în Dacia s-a evidențiat, pe baza analizei dedicacțiilor, că era un cult oficial, întreținut din obligații politice de către reprezentanții locali ai puterii²¹. Această afirmație se verifică în mare parte și pentru mediul rural, căci mulți dintre dedicacții sunt magistrați municipali, cu proprietăți rurale, dar întâlnim printre adoratori și oameni simpli, fără funcții, agricultori, veterani sau coloniști pentru care actul de devoțiune ar putea fi urmarea unui atașament sincer față de această divinitate, într-un mediu mai conservator și mai atașat de străvechile valori ale religiei romane. Un număr de 13 monumente provin de pe teritoriul inițial al coloniei *Ulpia Traiana* și această situație ar putea fi un indiciu despre rolul pe care l-a jucat primul oraș daco-roman și teritoriul său rural în difuzarea religiei romane tradiționale în noua provincie. Atunci când Jupiter apare asociat cu alte divinități, acestea sunt Diana și Terra Mater. Acolo unde apar și alte dedicații ele sunt adresate tot unor zei ai panteonului tradițional (Junona, Silvanus, Diana, Nemesis, Marte) și foarte rar se amestecă în aceeași așezare zeii greco-romani cu cei orientali, ceea ce ar putea fi un indiciu despre modul concret în care s-au grupat coloniști în așezările rurale și despre o anumită omogenitate etno-culturală și religioasă în aceste așezări.

Silvanus²², este atestat prin: 10 inscripții și un relief, provenind din 10 localități. Adoratorii lui sunt cetățeni romani sau veterani, în șapte cazuri și trei sclavi care-i închină altare pentru sănătatea stăpânilor lor, între care doi, sunt cu siguranță proprietari rurali și deci sclavii puteau fi intențenți la *villae*-le *rusticae* ale acestora, iar în cazul lui Myro, de la Sic, s-a considerat că el ar fi putut să conducă un birou al unui arendaș, la ocele de sare de aici²³.

Pentru zona rurală cu specificul ei economic și de viață numărul monumentelor consacrate ne apare ca redus, dar prezența unui templu la *Ulpia Traiana*²⁴, se poate explica și prin faptul că unii dintre proprietarii rurali trăiau în capitală sau participau aici la cultul zeului protector al ogoarelor, al gospodăriei rurale în general, confirmându-se astfel rolul orașului de centru religios al teritoriului său rural.

17. Pentru cultul lui Jupiter în Dacia: M. Macrea, *op. cit.*, p. 360; D. Isac, în *ActaMN*, 11, 1974, p. 61 - 79; M. Bărbulescu, *op. cit.*

18. *IDR*, III/3, 17.

19. *IDR*, III/3, 18.

20. I. Téglás, *ArchErt*, XXIX, 1909, p. 161 - 163, 436 - 438.

21. M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 164.

22. Pentru cultul lui Silvanus în Dacia: M. Macrea, *op. cit.*, p. 365; A. Rusu, în *Sargetia*, 10, 1973, p. 395 - 408; M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 132.

23. D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957, p. 93.

24. H. Daicovicu, D. Alicu, în *ActaMN*, 18, 1981, p. 80 - 82.

Diana²⁵ – cu 7 inscripții și 3 monumente (două reliefuri, o statueta) – se situează pe locul trei în rândul divinităților greco-romane. Pe un altar de la Rădaia, zeița este invocată cu epitetul *Vera et Bona*²⁶. Pe trei altare ea apare asociată cu: Silvanus (la Negrileşti²⁷), Terra Mater (la Ocna Mureșului²⁸) și poate cu Mithras (la Ampoiața²⁹). De remarcat, iarăși, că în două localități, alături de dedicațiile pentru Diana apar și dedicații pentru Liber Pater sau IOM³⁰. Dedicantii către zeiță sunt, în două cazuri cunoscuți, cetățeni cu nume romane (Ampoiața, Tibru). Epitetul *Vera*, neobișnuit pentru zeiță a fost interpretat ca un „provincialism” și tradus prin „cea dreaptă” sau „cea adevărată”, iar cel de *Bona*, este mai frecvent atribuit Fortunei, zeița norocului și a destinului. Cele două epitete evidențiază, în opinia primului editor, un fenomen de sincretism religios, în urma căruia Diana devine în religia populară o zeiță a destinului ce hotărăște soarta omului. Este Diana care persistă în religia daco-romanilor, refuzând să lase locul creștinismului și care supraviețuiește în lexicul popular („zănatec”³¹) sau în sărbătorile creștine și mitologia populară („Sânzâienele”³²). Oricum, cele două atribute, prin realitatea lor și prin semnificație, trădează o comuniune sinceră între adoratori și divinitate și credem că ele trebuiesc privite ca o expresie a căutărilor pentru a defini cât mai nuanțat aceste raporturi.

În ierarhia divinităților greco-romane adorate în mediul rural urmează Hercules³³, cu 6 monumente din care doar o inscripție. În inscripția de la Șpring, eroul-zeu apare asociat cu celtica Obile³⁴. Capul unei statui a zeului a fost descoperit în cariera de la Gura Baciului³⁵, iar un relief la Sălașul de Sus³⁶, foarte probabil într-o *villa rustica*. Singurul dedicant cunoscut, care ar putea fi un locuitor de la țară, este M(arcus) D...P, decurion într-o colonie, după cum rezultă din inscripția de la Șpring.

Cu șase monumente a fost invocată în mediul rural și Junona³⁷. Dintre monumentele figurative ce atestă cultul zeiței în mediul rural semnalăm acum capul unei statui executat dintr-un lut fin, cu firnis, cu o execuție deosebit de îngrijită, descoperit întâmplător la Viile Sibiului, într-un mediu arheologic care cuprinde ceramică romană dar și dacică, răsnițe fragmentare și monede.

Mercurius³⁸ este prezent în religia populației rurale prin patru monumente, o inscripție și trei statuete și tot de patru ori apar și Geniile³⁹. Cu trei monumente au fost

25. Pentru cultul Dianei în Dacia, vezi: M. Macrea, *op. cit.*, p. 361; M. Bărbulescu, în *Dacia*, N.S. 16, 1972, p. 203 - 233.; *Idem*, *op. cit.*, p. 131.

26. M. Macrea, în *AISC*, I, 1928 - 1932, p. 109 - 111.

27. C. Daicovicu, în *Dacia*, VII - VIII, 1937, 1940, p. 322.

28. *IDR*, III/4, 67.

29. S. Sanie, în *SCIV*, 30, I, 1979, p. 21 - 30; *IDR*, III/4, 46.

30. *IDR*, III/4, 55.

31. M. Macrea, *loc. cit.*

32. V. Pârvan, *Contribuții arheologice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 122.

33. M. Macrea, *op. cit.*, p. 362 - 363; M. Bărbulescu, în *ActaMN*, 14, 1977, p. 173 - 194; 15, 1978, p. 219 - 233.

34. *IDR*, III/4, 29.

35. C. Pop, *loc. cit.*, p. 557, nr. 7.

36. M. D. Lazăr, în *Sargetia*, 10, 1973, p. 409-411.

37. Inscripții la Ciumăfaia, Peștișu Mic și reprezentări la Cristești 2, Corpadea și Valea Viilor.

38. Inscripția la Ciumăfaia, statuete: Tătărlăua, două din Câmpia Transilvaniei; S. Cociș, în *AIIA*, 29, 1988-1989, p. 347 cu bibliografia anterioară.

39. Cristești, Stremț, Săcădate, Valea Lupului.

dăruiți Liber Pater⁴⁰ și Fortuna⁴¹ iar Marte, Nemesis. Venus, Terra Mater și Priapus au câte două⁴².

Dintre străini, iranianul Mithras, cu 14 atestări, 8 inscripții și șase monumente ocupă un loc important în credințele populației rurale din Transilvania romană. La Decea Mureșului, de unde provin două monumente a fost identificat și un loc de cult pentru zeu, amenajat subteran în malul Mureșului⁴³. *Mithreum*-ul era construit din piatră legată cu lut la 7-8 m deasupra văii Mureșului și avea un *naos* dreptunghiular cu dimensiunile de 4,65 x 4,15 m, cu orientarea sud-nord, diferită, deci, de norma religioasă, iar în față era prevăzut cu un *pronaos* mai larg, păstrat doar parțial. Pe peretele frontal de nord se afla, în centru, un altar votiv (pus de un *duumvir*?), care avea la partea superioară imaginea lui Mithras *Petrogenitus*⁴⁴. De o parte și de alta a acestui monument care reprezenta, foarte probabil, statuia de cult, se aflau un altar votiv⁴⁵ și un altar de jertfă, iar pe pereții de est și de sud, alte monumente. Existența altor două *mithreum*-uri la Vințu de Jos, unde s-au descoperit două dintre cele mai frumoase reliefuri⁴⁶ și Doștat⁴⁷, nu este acceptată de către specialiști piesele fiind considerate ca migrate din *Apulum*. Celelalte monumente provin din așezări rurale, poate *villae rusticae*. Lopadea Nouă⁴⁸, Oiejdeia⁴⁹, Suceagu⁵⁰, Ceanu Mic⁵¹, Săcădate⁵², Ozd⁵³ sau din așezări cu ocne de sare: Sâmpaul⁵⁴ și Ocna Sibiului⁵⁵. Dedicenții, în măsura în care-i cunoaștem – sunt în două cazuri, magistrați municipali cu nume romane, iar în alte trei, sunt sclavi sau liberi. O situație mai aparte întâlnim la Săcădate, de unde provin două inscripții, a doua închinată lui IOM *Dolichenus Commagenorum*⁵⁶, ceea ce ar putea fi un indiciu pentru etnia și originea teritorială a coloniștilor de aici.

Serapis, apare pe cinci tipare din lut, în centrele de olari de la Cristești și Micăsasa. Vase decorate cu astfel de efigii nu au fost găsite însă, ceea ce ridică întrebarea dacă nu cumva aceste tipare aveau altă funcționalitate⁵⁷.

40. Inscriptii: Benic, Valea Nandruului, Rădaia.

41. Inscriptie la Ciumăfaia, reprezentări la Moldovenești și Gornești.

42. Marte: Rupea și Valea Sângeorgiului; Nemesis: Peștișul Mic și Vâlcele (?); Venus: Gornești și Micăsasa; Terra Mater: Domnești și Ocna Mureș; Priapus: Ohaba și Miercurea Sibiului.

43. M. Takacs, în *Apulum*, 24, 1987, p. 173-177.

44. *IDR*, III/4, 70.

45. *IDR*, III/4, 71.

46. Gooss, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, Sibiu, 1876, p. 65, 69; piesele se află în Muzeul Brukenthal; I.I. Russu, în *StComBruk*, 12, 1965, p. 60, nr. 17.

47. *IDR*, III/4, p. 37-38.

48. Cloșca Băluță, în *SCIVA*, 40, 1989, p. 381-383; *IDR*, III/4, 63.

49. D. Tudor, *Orașe*, p. 179; *TIR*, L 34, p. 85; Al. Aldea, V. Moga, H. Ciugudean, *Repertoriul arheologic al județului Alba*, Alba Iulia, 1996, p. 137.

50. I. H. Crișan, M. Bărbulescu, E. Chirilă, V. Vasiliu, I. Winkler, *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj-Napoca, 1992, p. 378, nr. 14, cu bibliografia.

51. I.I. Russu, în *Materiale*, 6, 1959, p. 877-878, nr. 9.

52. *KVSL*, XIX, 1896, p. 11; N. Lupu, *Atheanaeum*, Cluj, Științe sociale, 1970, p. 81-86; *IDR*, III/4, 87.

53. *Marisia*, 2, 1967, p. 63-67; *IDR*, III/4, 131; V. Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Tg. Mureș, 1996, s. v.

54. *IDR*, III/4, 248; S. Sanie, *op. cit.*, p. 269, nr. 71, Sol Invictus.

55. C. Pop, în *Apulum*, 9, 1971, p. 554.

56. *IDR*, III/4, 86.

57. Al. Popa, *StComBruk*, 12, 1965, p. 231, 235; A. Husar, V. Man, în *Marisia*, 25, p. 27; I. Mitrofan, *Catalogul expoziției Micăsasa*.

Dintre cultele locale traco-moesice, cel al „Cavalerului Trac” este atestat prin patru monumente⁵⁸ trei din același punct (Sălașul de Sus), iar „Cavalerii Danubieni” sunt prezenți prin două descoperiri⁵⁹.

Un număr mare de divinități, din panteonul greco-roman: Aesculapius, Apollo, Ceres, Minerva, Libera, Dionysos, Dis Pater, Proserpina, Pan, Luna, Daphne, Eros, iar dintre străini: Jupiter Amon, IOM Dolichenus, Isis, Hercules Magusanus, Bonus Puer, Obile, Deus Narenus și Saromandus apar în monumentele din mediul rural câte o singură dată.

O mențiune specială facem și despre Attis, divinitatea frigiană fiind redată pe mai multe monumente de caracter funerar, stele și *aedicule* într-o iconografie bine conturată⁶⁰.

Tot în rândul descoperirilor legate de universul religios din mediul rural se situează și vasele cu decor în relief, reprezentând șerpi. Se cunosc astfel de vase fragmentare din 14 așezări rurale⁶¹: Aiud, Cristești, Lechința de Mureș, Obreja, Micăsasa, Sângeorgiu de Mureș, Ghirbom, Iernut, Mediaș, Nadeș, Cricău, Slimnic (în ambele așezări)⁶². Unitare ca formă și bine individualizate în ansamblul olăriei daco-romane, cu deosebiri în ceea ce privește modalitatea specifică de reprezentare a șerpilor, aceste vase au fost considerate ca fiind legate în principal de cultul lui Mithras⁶³. O analiză mai atentă a asocierilor de simboluri din decorația lor și a situațiilor concrete de descoperire au evidențiat însă că ele puteau servi ca accesorii de cult pentru mai multe divinități: Sabazios, Mercur, Liber Pater sau Dionysos, Serapis⁶⁴. De remarcat răspândirea preponderentă în mediul rural a acestor vase rituale și, lucru foarte important, prezența lor în cel puțin patru, poate cinci așezări ale populației băștinașe. Nu avem nici un motiv să ne îndoim că aceste vase au intrat în inventarul sacru al unor comunități băștinașe din epoca romană, iar problema ce se pune este în cultul cărei divinități erau ele folosite. Dintre divinitățile enumerate mai sus, Sabazios a avut în Dacia foarte puțini adoratori⁶⁵ și nici unul din mediul rural. La fel și Mercurius (o singură inscripție și 3 statuete), astfel că ar mai rămâne în discuție Mithras și Liber Pater. La *Ulpia Traiana* și la *Porolissum*, vase cu șerpi s-au descoperit în templele lui Liber Pater⁶⁶, iar larga răspândire a cultului acestei divinități i-a îndreptățit pe unii să vadă aici un fenomen de *interpretatio Romana*, din partea populației băștinașe⁶⁷. Aceste

58. Bolduț, I.I. Russu, în *SCIVA*, 28, 1977, 4, p. 597-599; Sălașul Superior, 3 ex., A. A. Rusu, V. Eskenasy, în *SCIVA*, 29, 1978, 4, p. 573-578; *IDR*, III/3, p. 17; Hristache Tatu, Z. Kalmar, în *Sargetia* 21-24, 1988-1991, p. 99, nr. 49.

59. Aiud și Miercurea Sibiului.

60. O. Floca, W. Wolski, în *BMI*, XLII, 3, 1970, p. 4 - 50; V. Wollmann, în *Apulum*, 14, 1976, p. 104 - 107; M. Gramatopol, *op. cit.*, p. 165; M. Bărbulescu, *op. cit.* p. 189.

61. Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 69 - 70. V. Bolindeț, în *EphNap*, 3, 1993, p. 123 - 141 cu 12 descoperiri din mediul rural.

62. I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic. Contribuții la continuitatea dacilor în Dacia romană*, București, 1981, p. 51.

63. Vezi toată discuția la Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 73; V. Bolindeț, *loc. cit.*; de cultul lui Mithras pare să le asocieze și I. Glodariu, *op. cit.*

64. V. Bolindeț, *loc. cit.*

65. M. Macrea, *op. cit.*, p. 373 - 374; M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 134.

66. Al. V. Matei, în *ActaMP*, 6, 1982, p. 17 - 22; V. Bolindeț, *loc. cit.*, p. 187.

67. N. Gostar, în *AIIA*, Iași, II, 1965, p. 237 - 254; M. Macrea, *op. cit.*, p. 378 - 379; D. Protase, *Autohtonii în Dacia, vol I, Dacia romană*, București, 1980, p. 240 - 241; M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 207.

observații ar putea constitui argumente în favoarea ideii că cel puțin în unele din așezările menționate prezența acestor vase ar fi un indiciu al venerării acestei divinități, atât de intim legate de specificul vieții rustice.

În ansamblul lor, mărturiile epigrafice și figurative cu semnificație religioasă descoperite în mediul rural al Transilvaniei romane nu sunt foarte numeroase, iar o comparație cu alte medii ale provinciei nu o considerăm edificatoare, având în vedere suma de particularități care fac din mediul rural unul mai omogen sub multe aspecte: economic, social, cultural, al raporturilor interumane și, nu în ultimul rând, al mentalităților. Pentru această lume cu colectivitățile sale modeste solidaritatea umană chiar și în planul credințelor și puterea de atracție a grupului principal de credincioși închinători față de unul sau câțiva zei, a fost mai mare și ne întrebăm dacă nu cumva aceste elemente de natură religioasă, alături firește și de cele economice, au acționat ca factori determinanți în structurarea anumitor comunități rurale.

Din ceea ce cunoaștem despre alte părți ale Imperiului, chiar dacă informațiile sunt din domeniul literaturii (*Daphnis și Hloe* de Longos), reiese simplitatea ritualului religios consacrat unor divinități rurale, precum Pan, Nimphele, Dionysos, pentru care un altar, o statuie, un izvor sau un pin sacru erau suficiente pentru invocarea și cinstirea lor, iar semnele cinstirii la fel de simple: coronițe de flori, jertfă de lapte proaspăt.

Legat de acest aspect al formelor concrete de derulare a ritualului religios în mediul rural se pune problema existenței unor locuri de cult⁶⁸. Documentația epigrafică și arheologică ne oferă dovezi clare pentru existența acestora la Decea Mureșului, pentru Mithras, la *Germisara* un *nimphaeum*⁶⁹ și la *Alburnus Maior* un *lucus*⁷⁰. Alte posibile locuri de cult rurale: temple, sanctuare, crânguri sacre au fost propuse la Valea Sângeorgiului⁷¹ și cele două menționate deja, dar incerte. Desigur imaginea aceasta este departe de a fi satisfăcătoare și trebuie să acceptăm că la fel ca și în alte părți, o serie de așezări rurale cu un nivel de viață economică și edilitar-culturală mai dezvoltată și care foarte probabil reprezentau și centre ale unor teritorii rurale, au îndeplinit și funcția de centru religios al teritoriului respectiv, fiind în acest sens dotate cu locuri de cult. Descoperirea, recentă, a *lucus*-ului de la *Albumus Maior* ar putea oferi un model despre modul cum se organiza viața religioasă și în alte așezări rurale, (Ciumăfaia, Săcădate) chiar dacă nu la dimensiunile și de complexitatea constatate aici. Apoi, așa cum afirmam și mai sus, pentru mulți din proprietarii rural din ținuturile unor orașe, locul de desfășurare al cultului îl reprezenta orașul - reședință, iar exemplul *Ulpiei* cu templele sale pentru Liber Pater și Silvanus, divinități prin excelență rurale, poate fi edificator și pentru alte situații.

Despre religia populației autohtone de provincie s-a evidențiat adeseori lipsa unor documente certe cu privire la formele ei concrete de manifestare⁷². Situația aceasta, privită în contextul general al mediului rural, își poate găsi unele explicații

68. C. Pop, în *Sargetia*, 25, 1992 - 1994, p.181 - 192.

69. I. Piso, A. Rusu, în *RevMonIst*, 1, 1990, p. 9 - 17.

70. V. Wollmann, în *AIIA, Cluj-Napoca*, 27, 1985, p. 253 - 296.

71. *IDR*, III/3, p. 33.

72. Vezi nota 67.

logice. În categoria de așezări cu arhitectură modestă din lemn și lut, multe locuite de coloniști, dar, în care categoric, se înscriu și așezările autohtone, monumentele epigrafice lipsesc cu desăvârșire. În câteva cazuri s-au descoperit statuete din bronz sau teracotă, iar în unele din așezările autohtone cercetate, vase cu șerpi. Trebuie să considerăm că aceste comunități participau la viața religioasă din așezările mai mari de care erau legate administrativ-economic și foarte probabil și cultural-religios. Prezența vaselor cu șerpi în astfel de așezări rurale din care cinci daco-romane, recipiente sacre în care locuitorii rurali puteau transporta ofranda lor modestă către divinități ar putea fi interpretată și în acest sens. Care erau aceste divinități este o întrebare căreia i s-au oferit doar răspunsuri bazate pe o logică istorică, iar observațiile noastre nu le modifică. Cu excepția iranianului Mithras, ele sunt divinitățile greco-romane aflate pe primele locuri în preferințele populației rurale: Jupiter, Silvanus, Liber Pater, între cele masculine, Diana și Junona între cele feminine. Nu trebuie exclus apoi, în virtutea unei viziuni clasice, nici creștinismul, din posibilele opțiuni religioase ale populației autohtone. Existau o serie de condiții favorizante care, cel puțin ca ipoteze de lucru, trebuiesc luate în analiză. În momentul creării provinciei, noua religie se afla în plină ofensivă propagandistică care, foarte probabil, nu a ocolit nici Dacia. Dispariția structurilor organizate ale religiei geto-dacilor și chiar dăstrugerea fizică a locurilor lor sacre, nu se poate să nu fi trezit, cel puțin pentru o vreme, un sentiment de adversitate față de religia noilor stăpâni. Ori, tocmai pe acest tărâm cele două fenomene s-au putut întâlni. Bineînțeles, se adaugă toate celelalte aspecte, deja demult evidențiate, inclusiv numărul tot mai mare de mărturii arheologice concrete⁷³.

73 N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români*, Oradea, 1988, p. 135 - 205; I. Mitrofan, *Micășasa*, p. 26; *Catalogul expoziției Marele centru ceramic roman de la Micășasa*.

CONTRIBUTIONS TO THE RURAL POPULATION'S CULTURAL-RELIGIOUS LIFE FROM ROMAN INTER-CARPATHIAN DACIA

Abstract

The research of this field of Roman life is more difficult to be accomplished due to the small number of direct proves that can be studied. The rural communities, by their small dimensions, by the smaller material possibilities, by a simpler religious life, have offered a less number of proves regarding their cultural-religious life. From this point of view the value of each prove increases, it being very often representative for orientation and religious choices of the whole community and it is very possible that the belonging of a certain rite to have been played an important part in the constitution and demographic development of rural communities.

We have analysed only those proves: inscriptions, plastic monuments, pots with ornament in relief representing snakes, that by their content and clear circumstances in which they were discovered, show an undoubted connection with rural life. We come up to 69 votive inscriptions and perhaps 34 (kept fragmentary), to which are added others about 85 plastic monuments (statues, statuettes, reliefs, clay medallions representing gods) and more fragments of pots with snakes, discovered in 14 rural settlements. Basing on them, we could try a scale of intra-Carpathian Dacia rural inhabitants' religious preferences.

We remark the predomination of Roman-Greek traditional rites. Ahead is also Jupiter with at least 25 monuments, followed by Silvanus with 11 monuments, Diana with 10 monuments. Hercules was honoured with 6 monuments, Mercurius with 4, and Liber Pater and Fortuna, each with 3.

Regarding the foreigners, only the Iranian Mithras is evoked in 14 monuments, and the local gods of Thraco-Getic origin, are very rare. The Thracian Knight is attested by 4 monuments and the Danubian Knights by 2 discoveries.

The pots with relief ornament representing snakes indicate the rural communities' involvements in the commemoration of some rites. Considering some concrete observations from Ulpia Traiana and Porolissum urge us to believe that they were used in the Liber Pater's ritual.

Studing the antique literature we could state some considerations regarding the simplicity of the rite in the rural areas and also the fact that it was shared by all the members of community.

Taking into account some recent discoveries we should reconsider, also, the role of the Christianity in some rural communities' religious life, including the native population.